

УДК 37.013.3

А. І. Паньков

РЕГІОНАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ ЗМІСТУ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ

Педагогіка користується потужними спеціально організованими педагогічними впливами на формування особистості. На нашу думку, ефективність навчання і виховання прямо пропорційна педагогічним зусиллям. Тобто чим більше педагогічних зусиль витрачає педагог, тим вища ефективність його навчально-виховного впливу. Мінімізація затрат мало-ефективна, тому враховуються різноманітні впливи, зумовлені соціальним середовищем.

Серед основних факторів соціально-педагогічного впливу освітня система враховує у першу чергу державний, політичний, економічний, правовий устрій суспільства, стан законності і правопорядку, рівень культури і життя населення, його соціальний захист, діяльність державних і муніципальних органів управління, соціально-демографічні, національно-етнічні і соціально-психологічні особливості різноманітних груп населення, діяльність ЗМІ, культурно-мистецьке оточення, відносини у сім'ї, побутові умови. В теперішній час педагогічна наука користується новітніми технологіями освіти, виховання, навчання і розвитку, які отримали визнання серед цивілізованих держав і народів.

Пріоритетною тенденцією розвитку української вищої школи є вироблення нею європейських критеріїв і стандартів освіти, які зумовлені посиленою увагою МОН України і представників ВНЗ до Болонського процесу, сутність якого полягає у своєрідному русі освітніх національних систем до єдиних критеріїв і стандартів, які пропонуються англосаксонською системою освіти. Але і у процесах приєднання українських ВНЗ існує значна кількість проблем у контексті Болонського процесу, про що постійно нагадують у своїх публікаціях на сторінках преси колишні міністри освіти України М. З. Згуровський, В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, педагогічна громадськість, громадяни, які палко уболівають за майбутнє держави і суспільства. МОН України за часів пере-

бування на посаді міністра В. Г. Кременя особливо гостро привернуло увагу до того, що освіта — це ще не самі по собі знання, а розвиток особистості і формування громадянина, здатного самостійно мислити і діяти, що є багатограним процесом не тільки в аудиторіях, але й поза, — утримує сукупність різноманітних впливів на людину, які породжені устроєм і політикою держави. Про перспективи розвитку сучасної української освіти говорити важко, коли МОН погано володіє ситуацією, не бачить виходу із нинішнього важкого становища із вищою освітою. Брак фінансів, підірване здоров'я, відсутність перспектив на краще життя навряд чи додадуть державним діячам інтересу до нових механізмів освіти і навчання, тоді як віддача від вкладів в освіту буде років через 30. «Навряд чи треба доводити, — писав у 1994 р. відомий французький соціолог і політолог Доменік Кола, — що існує різниця між державою як внутрішньою політичною структурою і як суб'єктом міжнародних політичних відносин. Тоді як в першому випадку діяльність держави спрямована на вирішення внутрішніх конфліктів і суперечностей, в зовнішньому плані відносини між державами подібні до стосунків між людьми, так би мовити, в їх «природному стані», за Гоббсом, тобто в стані війни усіх проти усіх. У той же час ця міжнародна анархія не має ні постійного характеру, ні постійної високої інтенсивності» [5, с. 348].

Якщо у мононаціональних країнах внутрішні конфлікти і суперечності мають становий, клановий чи партійний характер, то в поліетнічних державах, скажімо Китаї, Індії, Росії, доводиться вирішувати проблеми, що пов'язані з внутрішньою «міжнародною анархією», оскільки у їхньому складі існує регіональний поділ. Щоправда, коли поглянути на мапи державно-адміністративного районування КНР чи РФ, то помітний розділ за етнічними ознаками: Татарстан, Якутія, Бурятія, Чукотка тощо — РФ, Тибет, Внутрішня Монголія, Маньчжурія — Китай. Але й такі мононаціональні держави, як, наприклад, ФРН (Баварія, Саксонія) чи Франція з її Басконією, Провансом, Бретанню діляться на регіони, які фактично збігаються з середньовічними етносами. Щодо Франції, то «коли розпочалася війна 1914 р., то виявилось, що в полках, які були сформовані за територіальним принципом, не розуміють французької мови» [5, с. 353].

За час перебування України у складі Російської імперії — СРСР через розподіл її на губернії, а потім на області було ліквідоване історико-етнографічне районування — Наддніпрянщина, Поділля, Полісся, Слобожанщина, Полтавщина, Південь (Таврія), Волинь, Буковина, Подкарпаття, Прикарпаття і Закарпаття [6, с. 25–27]. І сьогодні замість одинадцяти регіонів ми маємо двадцять п'ять — 24 області і АРК.

У Франції та ФРН досі зберігаються культурно-етнічні особливості регіонів чи земель [5, с. 353; 1, с. 72–73]. До президентства де Голля більшість сільського населення Франції не знало французької, а сьогодні у ФРН «фриз, мекленбуржець і баварець розпочнуть бесіду між собою — кожен на своєму діалекті — вони не зрозуміють один одного» [1, с. 73], то в Україні подібне неможливе: як помітив ще у XIX ст. Ми-

кола Надєждін, мовно, ментально і культурно народи подібні від Дунаю до Каспійського моря [7, с. 280–281]. Щодо російськомовності населення міст Східної та Південної України, то не варто забувати, на якому ґрунті сформована російська літературна мова, роль М. В. Ломоносова і М. В. Гоголя [8, с. 115]. А це означає, що мовні відмінності не настільки складні, щоб не розуміти один одного. Та чи моноетнічна Україна?

У таких міжнародних організацій, як ООН і ЮНЕСКО, «мононаціональною державою вважається держава, у якій державоутворюючий народ становить більше двох третин (66%) населення» [4, с. 330]. За два роки до проголошення незалежності, за переписом населення СРСР 1989 р., українці становили 72,2% населення УРСР [3, с. 150]. А це означає, що прогнозуючи Україну як поліетнічну націю, Верховна Рада першого і другого скликань допустилася грубої помилки, яка призвела до політичної напруги і не лише до постійного втручання США, Ради Європи, Росії та Ізраїлю в освітньо-культурну політику України, але й до перетворення українського народу на один із народів України, який не має права на національну державу, як, скажімо, Ізраїль де лише 30% євреїв [10, с. 9]. Але, незважаючи на більш монолітну мононаціональність, ніж у Франції і ФРН, етнографи доводять, що історично-етнографічні райони України де в чому культурно відмінні.

Штучне узаконення України як поліетнічної нації не дає МОН України того фундаменту, на якому можливо повноцінно організувати виховний процес у дошкільних, шкільних і вищих навчальних закладах на національно-культурній основі. Адже культура та освіта знаходяться в тісному взаємозв'язку, де освіта виступає своєрідним процесом приєднання до культурно детермінованих шляхів розв'язання тих завдань, з якими пов'язане життя людини, а «загальність таких завдань виступає умовою існування освіти як особливого різновиду соціальної практики, яку частково втілено в життя інституту освіти» [2, с. 63], тому сучасне суспільство висуває нові вимоги до систем, які формують людину. На наших очах відбувається становлення нового підходу — культурологічного, обумовленого потребою освіти набути свого «обличчя», сформувавши свої цілі, підходи та методи для реалізації суспільних потреб. Метою освіти в цьому випадку стає набуття людиною здатності сприймання дійсності на ґрунті цінностей культури, визнання існування множинності картин світу. Культурологічна парадигма дозволяє:

- сформулювати цілі і завдання освіти, пристосовуючись до домінуючої в суспільстві системи ціннісних орієнтирів;
- запропонувати людині життєві стратегії з урахуванням вироблених культурою засобів соціалізації;
- забезпечити можливість комунікації з минулим і майбутнім регіону, країни, світу.

Сьогодні такий підхід, який реалізується у змісті освіти, може стати за суттю його новим інтегратором. Вивчення форм культур різних часів допомагає людині пізнати саму себе, набути здатності до самореалізації,

що особливо важливо для сучасної людини, яка живе в умовах ситуаційних змін ціннісних орієнтирів. Щодо організації процесу навчання-виховання культурологічний підхід означає опертя на домінуючу в суспільстві систему цінностей. Разом з тим життя в логіці культури передбачає існування у відкритій системі, що, з одного боку, означає відсутність єдиної «правильної» точки зору на події та процеси, які відбуваються в світі, розуміння місця в них людини, з другого, — наявність простору, що розширюється, для взаємодії людей, самовиявлення та реалізації їхніх сутнісних, творчих за своєю природою сил. Множинність траєкторій саморозвитку, що відкрилися перед освітою у сучасній ситуації, вимагають уміння жити у «відкритій системі», — усвідомлення «єдності різноманітності», яка склалася, що зайвий раз підтверджує доцільність використання культурологічного підходу, що реалізує ідею вільного вибору освітніх програм, стратегій і траєкторій навчання. Отже, культура як основа освітньої стратегії передбачає різноманітність підходів, в основі яких лежить ідея діалогу, можливого, між іншим, лише при наявності рівноправності і взаємоповаги позицій його учасників, толерантності, існування багатьох точок зору на предмет тощо. Коло проблем, які треба обговорювати в режимі діалогу, достатньо широке: історія і сучасність, традиції рідної чи інших культур і епох. Саме тут виникає реальна можливість вибору і вироблення власної позиції як учителем, так і учнем.

Культурологічну парадигму в освіті можна розглядати і як основу розвитку ідеї гуманітаризації формування загальних підходів у викладанні різних навчальних дисциплін, і як варіант реалізації особистісно орієнтованих педагогічних систем. Разом з тим культурологічний підхід знаходить своє втілення не лише в загальній стратегії освіти, але і в конкретній освітній практиці, що приділяє особливу увагу вивченню дисциплін власне культурологічного циклу: історії світової та регіональної культури, естетичних дисциплін (образотворчого мистецтва, музики), вітчизняної та зарубіжної літератури, педагогічного циклу, що дозволяють формувати в учнів і студентів уявлення про єдність світу в його багатоманітності, виявляти зв'язки ціннісних орієнтирів особистості з цінностями, домінуючими в культурі країни, значущими для культури в цілому і кожної конкретної людини поваги до «малої батьківщини». Викладання дисциплін такого циклу споконвічно передбачає самостійність в оцінці явищ, прагнення виробляти власну позицію, органічну взаємодію суб'єктивного і об'єктивного світу.

Таким чином, освіта, як складова соціокультурного простору, шукає прийнятні для неї засоби «вписування» у сучасний світ. Ї одним із таких засобів є орієнтація на вивчення регіональної культури. Розуміння відмінностей геокультурних реалій різних складових суб'єктів країни знайшло, наприклад, у Російській Федерації відображення у національно-регіональному компоненті освіти. Слушно вказано у навчальних стандартах РФ, що «федеральний компонент забезпечує єдність шкільної освіти

в країні і включає в себе ту частину змісту освіти, в якій виокремлюються навчальні курси загальнокультурного і державного значення... Національно-регіональний компонент забезпечує особливі потреби та інтереси в галузі освіти народів країни в особі суб'єктів Федерації і включає в себе ту частину змісту освіти, в якій відображено національну й регіональну своєрідність культури» [9, с. 11].

Через те, що Україна мононаціональна держава, і окрім українців лише кримські татари мають в Україні власну етнічну територію, національно-регіональний компонент освіти має бути втілений лише у стандарті для кримських татар. Щодо представників інших народів, які мають державні формування за межами України, то цей компонент має бути звужений, якщо вони мають місця компактного проживання, до їх культурних здобутків в Україні. І тільки літературна мова має бути такою, як на історичній батьківщині: за приклад нам може бути Канада, де в національних школах, наприклад, українських з третього класу, окрім однієї щоденної години з українознавства, усі предмети викладаються англійською, але вони пов'язані з культурою Канади, а не Великобританії. Лише за такої умови неукраїнці і некримські татари зможуть виховуватися патріотами України і не переховуватися після скоєння злочинів на «історичній батьківщині». Наші навчальні стандарти, у зв'язку з існуванням історично-етнічних власне українських регіонів, можуть бути не національно-регіональними, а регіональними, які мають етнічно-культурні, природні та економічно-господарські особливості.

Проблеми демографічні, а також політична, економічна і соціальна нестабільність в Україні змушують замислюватися про так звану «позитивну самоідентифікацію» молоді, про перспективи її успішної соціалізації в тих місцях, де вона мешкає (за відомим українським прислів'ям «Де народився, там знадобився»). Але «позитивна самоідентифікація» передбачає уявлення про значущість як власного життя, так і життя попередніх поколінь: заперечення колишньої історії настільки ж згубне, як і ототожнення минулого із «втраченим раєм», до чого змушують вдаватися українські реформи майже усіх, хто жив за радянських часів.

Природне бажання людини пишатися своєю країною, а головне усвідомлювати цінність свого життя не тільки для себе, але й для суспільства в цілому повертає її до пошуку ґрунту. І тут особливе місце, безумовно, займає регіон, те місце, де вона мешкає (сучасне життя попри усю його мобільність досить міцно прив'язує людину до місця проживання). Отже, з одного боку, регіональна освітня політика в Україні повинна забезпечувати людині можливість одержання якісної освіти у будь-якій доступній їй сфері (незалежно від місця проживання), а з другого — у змісті освіти, який реалізується через навчальні дисципліни, повинна бути інформація, що має соціальне значення для даного регіону і є необхідною умовою та стійким ціннісним ґрунтом повноцінного забезпечення життєдіяльності молоді людини. Інакше кажучи, необхідно усвідомити та чітко визначити ту роль, яку повинен відігравати регіональний компонент змісту освіти.

Існує безвідповідальна практика оголошувати реаліями те, що знаходиться тільки у процесі обговорення. Численні декларації, що лунають сьогодні у педагогічній пресі, створюють враження про успішне втілення у практику освітніх закладів регіонального компонента як здійснений факт. Коли під час іспитів на ДЕК хтось із членів комісії запитує студента, які заклади культури він відвідав протягом навчання у ВНЗ, як правило, питання випадає такому студентові, який не знає жодного. Сьогодні можна почути про запровадження у навчальну практику національного компоненту освіти у російських, єврейських, молдавських, угорських, гагаузьких, грецьких, болгарських школах. Але вони не тільки не україномовні, але й не українські за змістом і призначенням: виховують за українські кошти патріотів «історичних батьківщин».

І ще одне суттєве зауваження. На нашу думку, розмежувати поняття «національний» і «регіональний» компоненти можливо, якщо «національним» вважати загальнодержавний із навчанням державною мовою, забезпечивши умови функціонування регіонального — при умові за необхідності додаткового викладання однієї-двох дисциплін рідною мовою. Нагальною потребою має стати впровадження у зміст освіти складової регіональної культури, що обумовлюється рядом причин:

- регіональний простір розглядається мешканцем регіону як власний, якому притаманні так необхідні якості максимального наближення до життя конкретних людей, які мешкають на певній території;
- вивчення ціннісно-нормативної системи організації життя регіону дозволить людині, яка навчається, сформувати власну систему цінностей, що органічно пов'язана з минулими традиціями регіону;
- знайомство з формами регіональної культури допомагає усвідомити та осмислити засоби реалізації сутнісних сил людини, які характерні для даного регіону;
- розгляд регіональної культури у загальноукраїнському, і ширше, у світовому контексті створює необхідну систему орієнтації у сучасному соціокультурному просторі.

Інакше кажучи, мова іде про те, щоб створити умови для ефективної соціалізації особистості в конкретній соціокультурній ситуації конкретного «місця» для позитивної самоідентифікації молоді людини, становлення її як патріота. Досить багато ведеться розмов і щодо гуманістичного потенціалу краєзнавства: прилучення до історії «малої батьківщини» формує не лише знання, але й дбайливе ставлення до місця, на якому живе людина. Крім цього, ужитковий характер історичного краєзнавства дозволяє органічно включати питання, які його цікавлять, в освітні програми і курси.

Як показує досвід, такий шлях характерний для багатьох областей України. Відновлення історії — перший етап на шляху набуття власної ідентичності жителями регіону і формування людини з історичною пам'яттю. Адже, коли звертаємося до історії конкретного регіону, особливого значення набувають такі ціннісні характеристики, як гордість за

місцевість, де живе людина, за людей, які тут жили чи живуть, що формує позитивну ідентифікацію, створює поле для пошуку зразків. Життя дає достатньо прикладів, коли зразок для наслідування не має нічого спільного з ідеалом, створеним суспільством. Завдання школи вчасно побачити, кого наслідують учні, з кого копіюють життя. Однак ретроспекція не здатна задовольнити духовні потреби молоді через руйнівні псевдореформи, які відбуваються в Україні і створюють небезпеку втрати молоддю своїх можливостей.

Осмислення сучасності і «зарядженість на майбутнє» мусять одержати втілення у змісті освіти: адже геополітичне, економічне, соціальне, культурне і правове життя регіону, дослідження його проблем в контексті їх можливого розв'язання дозволять людині осмислено обрати свій шлях. Однак це можливо лише за умови підготовки відповідних науково-педагогічних працівників, які допоможуть учням і студентам засвоїти простір регіональної культури. Очевидно, що всупереч волі і бажанню педагогічної громадськості для реалізації викладеної програми необхідне серйозне навчально-методичне забезпечення та розвинена система підготовки і перепідготовки педагогічних працівників. Зрозуміло й інше, звернення до вивчення регіональної культури в її неушкодженому вигляді дозволить набуту культурну самодостатність, що, безумовно, позитивно відіб'ється на формуванні та становленні підростаючого покоління. Адже лише підсвідома чи неусвідомлена причетність населення Східної та Південної (включаючи півострів Крим) України до регіональних культур єдиної української культури не допустила відокремлення регіонів від України.

Звернення до регіональної культури, усвідомлення її цінностей як для конкретної людини, так і регіонального суспільства створить передумови для позитивної самоідентифікації людей, виховання у них патріотичних почуттів, розуміння єдності розвитку регіону й України.

Л і т е р а т у р а

1. Германия. Факты. — Франкфурт-на-Майне: Соцэтэсферлаг, 1996.
2. Долженко О. Очерки по философии образования. — М.: Промо-Медиа, 1995.
3. Заставний Ф. Географія України: У 2 кн. — Л.: Світ, 1994.
4. Истархов В. Удар русских богов. — М.: Геодезия, 2000.
5. Кола Доменик. Политическая социология: Пер. с фр. — М.: Весь мир: ИНФРА, 2001.
6. Культура і побут населення України: Навч. посіб. — 2-ге вид. — К.: Либідь, 1993.
7. Надеждин Н. Литературная критика. Эстетика. — М.: Худ. лит., 1971.
8. Трубецкой Н. К украинской проблеме // Русский узел евразийства. — М., 1998.
9. Учебные стандарты школ России. Государственные стандарты начального общего и среднего полного общего образования. Кн. 1. Начальная школа. Общественно-гуманитарные дисциплины. — М.: ТЦ «Сфера», «Прометей». 1998.
10. Факты об Израиле. — Иерусалим, 1992.